

שיעור 1 פתיחה: מקראות ומשנה בבא קמא

מראי מקומות

פתיחה למסכת בבא קמא מקראות ומשנה

א. מקראות

1. פרשיות נזיקין, שמות כ"א, יב פ' כב.
2. שימו לב למבנה, סדר ותוכן.

ב. משנה בבא קמא

1. התרשמו בעיון רופף מתוכן פרקי המסכת. תנו את הדעת ליחס בין חטיבות אלו ובין מיקומם בתורה.
2. לימדו בבקיאות פרקים א-ו.
3. עמדו על המבנה והסדר של ששת הפרקים הראשונים של המסכת. כמה חטיבות אתם מזהים, מה גבולות כל חטיבה, ומה הסבר המבנה והסדר.

ג. מבט ראשון לסוגיית הפתיחה

1. משנה בבא קמא א:א עם פירוש רש"י ותד"ה השור והבור.
2. מטיבי לכת פ' השו" פ' לציטוטים ממכילתא דרבי ישמעאל ומכילתא דרשב"י בדף מקורות
3. יחידה ראשונה בסוגיית הפתיחה פ' תולדותיהן כיוצא בהן?
 - בבא קמא ב. 'מדקתני אבות' ויש מהן לאו כיוצא בהן' [ב:]: פ' גמרא עם רש"י.
 - הבהירו לעצמכם את מערך אבות ותולדות בשבת ובטומאה פ' מה פירוש המונח 'אב'?
 - ירושלמי שבת ז:ב, 'כל הן דתנינן' חסר אחת'
 - מהי שאלת הגמרא האם תולדותיהן כיוצא בהן? רש"י ב" ד"ה הכא מאי; רי"ף א; רא"ש א, א.
4. להרחבה:

- שבת ומשכן [משנה שבת י, ג; יא, ב] מה הם לומדים ממשכן? מה אומרת סוגייתנו על אופן הלימוד ממשכן?
- תוספתא שבת ט: יז-יח; [למטיבות לכת] פירוש המשנה לרמב"ם שבת ז:א-ב]
- ירושלמי שבת ז:ב 'ר' יוחנן [מכה בפטיש'].

סיכום

א. הכניסה למסכת וסגנון פרשת משפטים

דיני נזיקין העיקריים נמצאים בפרשת משפטים, בספר שמות פרק כ"א ותחילת פרק כ"ב. סגנון הפרשה הוא **קזואיסטי**, המאופיין בכך שאינו מציג כללים ועקרונות כלליים, אלא מתאר מקרה ספציפי ואת הדין הנגזר ממנו. הסגנון הקזואיסטי נפתח לרוב במילה "כי" המתארת מקרה-על, ואז הסתעפויות פנימיות באמצעות המילה "אם". לדוגמה, בתיאור פגיעה באישה הרה: "וכי ינצו אנשים ונגפו אישה הרה" [זה המקרה]; "ענוש ייענש" [זה הדין, ואילו "ואם אסון יהיה, נפש תחת נפש" [היא הסתעפות פנימית. כדי להשתמש בפרשה זו כ"מפת דרכים" למקרים שלא יופיעו בה, נדרשת פעולה של חילוץ העיקרון מתוך המקרה הפרטני, ובכך לאפשר את החלתו הלאה.

ב. הקשר לעשרת הדיברות ושאלת האיסור להזיק

פרשת משפטים ממוקמת לאחר עשרת הדיברות (פרק כ') ומהווה את תחילתו של "ספר הברית" (שמות כ"ד), הנמשך עד סוף פרק כ"ג. לפי הצעת הרמב"ן, ספר הברית הוא פירוט, הרחבה וביאור המיישמים את עקרונות עשרת הדיברות בחיי היומיום. הלוח השני של הדיברות, העוסק ביחסים שבין אדם לחברו (כגון "לא תרצח", "לא תגנוב"), מתומצת וברור. עקרון "לא תחמוד" מפורש כדרישה לכבד את גבולות הזולת ורכושו. דיני הנזיקין עוסקים בתחום זה שבין אדם לחברו, ומטרתם להסדיר את מארג היחסים בחברה.

שאלה גדולה העולה מהסגנון הקזואיסטי היא **האם מותר להזיק**, שכן התורה מתארת רק את הדין לאחר שהנזק כבר אירע (חובת הפיצוי והתשלום). עולה התהייה היכן כתוב שאסור להזיק, כאשר הצעות שונות טוענות שאיסור זה נגזר מאיסורים שונים, ביניהם מהדיבר "לא תחמוד".

ג. סדר הדינים ומשמעותם המוסרית

סדר המקרים בפרשה מציג תהליך יורד בחומרת הפגיעה ובמעמד הניזק והמזיק. הפרשה נפתחת בפגיעה בבני אדם, כאשר עונשי המוות מובאים ראשונים (רצח [2] "מכה איש ומת מות יומת"), ועוברת לפגיעות שאינן מוות (חבלה), לפגיעה בעבד. לאחר מכן, הפוגע מתחלף: התורה דנה בבהמה שפוגעת באדם (שור נוגח), ואז באדם שפוגע בבעל חי (בור שנפל אליו שור או חמור), ולבסוף לבעל חי שפוגע בבעל חי.

הפרשה משוחחת עם סיפורים מקראיים קודמים, כגון קין והבל, יוסף, ויעקב. הקישור המובהק ביותר הוא לסיפור משה המכה את המצרי ולריב בין העברים (שמות ב'), שבו משה אומר "ויאמר לרשע, למה תכה רעך". משפט זה, המבטא איסור יזום על פגיעה, צריך להדהד על כלל פרשת משפטים.

קדושת חיי אדם: הדינים בפרשה מעבירים מסר חזק בדבר קדושת חיי אדם. בניגוד לקודקסים עתיקים (כגון חוקי חמורבי), שבהם חיי אדם נתפסו ככוח כלכלי ואפשר היה לפצות עליהם בכופר (בין המשפחות), התורה קובעת כי פגיעה באדם (עד כדי מוות) היא חטא דתי שאין לו כפרה. מנגנוני הכופר מופנים רק למקרים פחות חמורים, כמו שור תם שגורם נזק, עיר מקלט הוא עבור רוצח בשגגה בלבד.

ד. מבנה המסכת והדיון בארבעה אבות נזיקין

מסכת בבא קמא היא החלק הראשון של מסכת נזיקין שחולקה לשלושה חלקים (בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא). ששת הפרקים הראשונים של בבא קמא מוקדשים לנזקי ממון (כשהממון של אדם מזיק), פרק שביעי לגנב ופרק שמיני לחובל. מבנה זה חורג מסדר הפסוקים בשמות כ"א. הרמב"ם שמר על מבנה המשנה, ולכן הפריד בין דיני גניבה, שבה יש השחתה של הרכוש (בדומה לנזק, והפיצוי אינו החזרת הרכוש עצמו), לבין דיני גזילה (פרקים ט'-י') שבהם ההנחה היא שהרכוש קיים ויש להחזירו (בדומה למוצא אבדה). הצמדת גזילה לאבידה בנויה ביסודו של דבר על כך שבמשנה גזילה מופיע בבא קמא פרקים ט-י, ודיני אבדה צמודים בבא מציעא פרקים א-ב.

ארבעת אבות נזיקין: המשנה הראשונה במסכת מציינת ארבעה אבות נזיקין: השור, הבור, המבעה וההבער. אלו הן ארבע פרשיות נזק המופיעות בתורה: שור שנוגח שור (דין תם ומועד), בור, עדר שפוגע בשדה (המבעה), ואש (ההבער). נשאלת השאלה מדוע נדרשו ארבעה תיאורים אם הדינים קרובים, כאשר לכל אחד מהם יש דין ייחודי בכתובים (כגון חצי נזק בשור תם, לעומת תשלום "מיטב הארץ" בעדר).

הצורך בריבוי האבות: המשנה טוענת כי כל אחד מהאבות שונה מהאחרים ("לא הרי השור כהרי המבעה"). לולא נכתבו כל הארבעה, לא ניתן היה ללמוד את חובת התשלום של אחד מהם

מהאחר. לדוגמה, השור והמבעה הם בעלי "רוח חיים", בניגוד לאש, והבור "אין דרכו לילך ולהזיק", בניגוד לאחרים. למרות השוני, "הצד השווה שבהן" הוא שהנזק נגרם עקב אי-שמירה ("שמירתן עליך"), וחייב המזיק לשלם תשלומי נזק.

עיון במסכת מעלה את קיומן של **שתי שיטות שונות** במשנה עצמה בנוגע לדרך שבה יש להבין את פרשיות הנזיקין המופיעות בתורה § ארבעה אבות נזיקין, תמין ומועדין.

ה. שיטת תמין ומועדין § (פרק א' משנה ד' עד פרק ג' משנה ז')

השיטה השנייה, המופיעה לראשונה במשנה ד' של פרק א' ("חמישה תמין חמישה מועדין") וממשיכה עד פרק ג' משנה ז', מייצגת **חטיבה שלמה** של משניות המכונה "תמין ומועדין". חטיבה זו מבטאת גישה המנסה לגבש **עקרונות על מופשטים**, הנגזרים מדין תם ומועד המופיע בתורה לגבי השור הנוגח, ומחילים אותם על כל המקרים.

חטיבת "חמישה תמין חמישה מועדין" אינה משקפת את ארבעת אבות הנזיקין כפי שהם מופיעים במשנה הפותחת. הדיון אינו מתמקד בשמות האבות (שור, בור, מבעה, הבער) אלא בסוגי הפעולות ובאופן האחריות. כך, אף על פי שהדין נלקח מפרשת "שור שנוגח", הרשימה עוסקת בנגיחה, נגיפה, נשיכה, רביצה ובעיטה. בין אבות הנזיקין המקראיים, רק השור (לגבי נגיחה) נכלל בשיטה זו. הבור וההבער לא מופיעים בחטיבה זו. לעומת זאת, מופיעים בה רכיבים חדשים:

1. **השן והרגל:** אלו מופיעים ברשימת המועדים ואינם באים לתאר אב במוכן של פרשה תורנית, אלא באים לתאר פעולה מועדת. השן מועדת לאכול את הראוי לה, והרגל מועדת לשבר בדרך הלוכה. אלו נחשבים למועדים, ולכן אין בהם דין "תם".
2. **האדם:** האדם מופיע כחלק מרשימת המועדים, כאשר הוא מוגדר "**מועד לעולם**". מכיוון שהאדם מועד לעולם, הוא מקבל כמעט פרק שלם (פרק ג') שדן בפעולותיו שיוצרות נזק במרחב הציבורי, כגון "המניח את הכד ברשות הרבים". נושא האדם הוא האחרון ברשימת המועדים.

השיטה הזו מתבססת על העיקרון המופשט של "**כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו**" (המופיע במשנה ב' של פרק א'). עיקרון זה מספק תשובה לשאלה מדוע אדם משלם על נזקי בהמתו § כיוון שהוא היה אמור לשמור עליה. הדיון על תם ומועד משרת רציונל זה: אם הנזק אינו צפוי (תם), לא ניתן לבוא בטענות על חוסר שמירה מוחלטת, ולכן ישלם חצי נזק; אם הנזק צפוי (מועד), הבעלים נושא באחריות מלאה.

ו. שיטת ארבעה אבות נזיקין § (פרק א' משנה א' ופרק ג' משנה ח' והלאה)

השיטה המייצגת את **ארבעת אבות נזיקין** מופיעה בבירור במשנה הראשונה במסכת: השור,

הבור, המבעה וההבער. קריאה זו מניחה כי כל "אב נזיקין" הוא שם לפרשה מפורשת בתורה שמתארת דיניו. כוונת המשנה בהצגת ארבעתם היא להדגיש שכל אחד מהם שונה מהאחרים ("לא הרי השור כהרי המבעה"), ולולא תוארו כולם, לא ניתן היה ללמוד את חובת התשלום של האחד מן האחר.

המשנה חוזרת לחשיבה זו באופן מובהק בפרק ג' משנה ח' והלאה. החל מנקודה זו, המסכת נכנסת לדין מפורט, סדור וברור בארבעת האבות המקראיים:

1. **השור (קרן):** פרק ג' משנה ח' ופרק ה' עוסקים ברובם בדיני השור הנוגח, כאשר המילה "שור" מופיעה שוב אחרי היעדרות. בחלק זה, דיני תם ומועד מופיעים כפרט בדיני השור בלבד, ולא כעיקרון כולל.
2. **הבור:** המעבר לדיני הבור מתרחש במשנה ה' של פרק ה'. הבור מאופיין בכך ש"אין דרכו לילך ולהזיק", ודנים בו בנושאים כגון מיקומו (רשות היחיד, רשות הרבים) וכיסויו.
3. **הצאן (מבעה):** פרק ו' (עד משנה ג') מוקדש לדיני צאן, הנחשב לפי הפרשנות ל"מבעה". נזקי המבעה מפורשים כנזקי עדר הפוגע בשדה (כי יבער איש שדה או כרם), וכוללים דינים מיוחדים כמו הפטור על נזק ברשות הרבים.
4. **הבער (אש):** פרק ו' משנה ד' והלאה עוסק ב"הבער" (אש). גם לאב זה יש דינים מיוחדים, כגון פטור טמון, בו המחייב משלם רק על הדבר הגלוי שחשב לשרוף.

ההבחנה בין שתי השיטות קריטית משום שסיווג הנזק תחת אב מתאים קובע את הדינים המיוחדים שיחולו עליו (כגון דיני תם ומועד על שור בלבד, או פטור טמון באש). יחד עם זאת, הצד השווה שבהן כולל עיקרון מאחד שלפיו שמירתן מוטלת על המזיק, והתשלום הוא במיטב הארץ.

ז. המעבר לחשיבה האמוראית (אב ותולדות):

הטרנספורמציה האמוראית (אב ותולדות): חשיבת האמוראים מתחילה מתוך הנחה שיש תולדות לאבות. בעוד שבלשון המשנה "אב נזיקין" פירושו שיש פרשה בתורה שמתארת את אותו סוג נזק, הגמרא מבינה את המילה "אב" כעיקרון שאפשר לגזור ממנו דברים נוספים (תולדות), בדומה לאבות מלאכה בשבת. מעבר זה גורם לשינוי בהבנת הרשימה, ובספרות האמוראית מופיעים חמישה אבות נזיקין, כתוצאה מפיצול פרשת המבעה לשן ולרגל. השן והרגל הופכים לשמות של אבות אף על פי שהם מייצגים פעולות מועדות בלבד במשנת תמין ומועדין. מכיוון שלכל אב יש דינים מיוחדים (כגון פטורים שונים, כגון פטור על טמון באש, או פטור על כלים בבור), סיווג מקרה הנזק תחת האב המתאים הופך לקריטי.